

ЧУДО ЯК ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

Переживання чуда в Середні віки тісно пов'язане із релігійними переживаннями і почуттями. "Трепетна віра цього часу постійно вимагала незвичайних, блискучих образів. Чудо усвідомлюється як таке лише тоді, коли воно відбувається прямо перед очима. Потреба молитовного звернення до невимовного через посередництво зримих означень неодмінно приводить до створення все нових і нових образів" [1, с. 221].

Емоційні реакції на предмет вірування охоплювали не лише незвичайні явища, а й стосувалися звичайних речей, де також шукався вищий смисл, освячений діяннями Господа. Це була чуттєва основа, на якій зростало символічне сприйняття світу. У Бога немає нічого незначного, немає зайвих, порожніх знамень: *nihil vacuum neque sine signo apud Deum*. Все, що йшло від Бога, набувало смислу у формі концентрованих, викристалізованих, сформульованих ідей. "Так виникає цей благородний і величний образ світу, який уявляється єдиною великою символічною системою, собором ідей, багатющим ритмічним і поліфонічним вираженням усього, про що можна намислити" [1, с. 222].

Чудо вільно почувається у цьому символічному світі. Воно облагороджує людську уяву своїм сакральним смислом, підносить її над буденністю буття, внаслідок чого "символічна образність стає чимось на взірць музики, що супроводжує текст логічно сформульованих догм, які без цієї музики звучали б важкувато, прісно" [1, с. 227]. Середньовічний символізм, зокрема і символізм чуда, був схожим на живе дихання тогочасних уявлень про світ.

О.Лосєв вважає чудо продуктом міфологічного мислення, а про міф пише так: "Міф – ні схема, ні алегорія, а символ" [2, с. 186]. Власне, символ, у розумінні вченого, – це своєрідний синтез чуттєвого, конкретного із якоюсь потойбічністю, казковістю, "нереальністю". Така ж синтетична природа притаманна і чуду. Отож чудо також можна розглядати як символ.

Символ в естетичному сенсі – це художнє узагальнення, яке здійснюється на основі мислительного досвіду та конкретно-чуттєвих асоціацій. Характерну особливість символу підкреслював О.Лосєв: "Символ – то така річ, котра означає те саме, чим вона є за своєю суттю" [2, с. 186]. У цьому разі йдеться про те, що у людській свідомості реальний світ відображається у формі символів (дерево, яке росте на подвір'ї, і є те саме, що воно означає). Власне, символ тут – позначення, а дерево – позначуване, між ними існує нерозривний зв'язок. Проте символ як образ – це вищий рівень узагальнення, який полягає в тому, що в ньому вбачається певний результат самосвідомості, означеної ідеї, яка може мати ще й емоційне забарвлення. Окрім того, символ фіксує не тільки якийсь емпіричний досвід, а й виявляє індивідуальний характер, підсумок (історію) становлення якоїсь думки, уявлення. І, зрештою, в символі завжди присутня чудесність з обов'язковими ознаками "первісного абсолютного самоствердження" (О.Лосєв), тобто з "над-ідеєю" – надприродні сили, всемогутність, виняткові знання, почуття тощо.

Чудо також має у своїй структурі позначення і позначуване. Перший елемент – це узагальнений образ, зітканий, змодельований з реально-фантастичного матеріалу, де бачимо зміщення просторово-часових параметрів, кількарівневі пласти значень, що постають у незвичному, несподіваному ракурсі. Позначуване виражає трансцендентний смисл, його зв'язок із реальністю умовний, віртуальний, але водночас це позначуване виражає окреслену ідею, котра найчастіше зводиться до утвердження таїнства в релігії, до демонстрації результату вольових зусиль (молитва, подвиг) як нагороди за добродійність. Тут чудо часто постає як естетична проекція сакралізованого об'єкта.

Характерна особливість символу – його полісемантика. Художня структура символу кількарівнева, за конкретною зовнішньою формою приховується низка значень, які можуть прочитуватися залежно від того, які асоціативні зв'язки виникають. Самодостатній символ, як правило, не має в собі значної гами значень, телеологічної прив'язаності до предмета зображення. Семантичний розвій символу виявляється передусім у контексті, але у цьому випадку можна виділяти декілька пластів його смислів, здатних виражати художній замисел.

Зовнішній вияв чуда у його символічному висвітленні також потребує

неоднозначного прочитання. Верхній пласт структури чуда має ознаки реальних явищ або предметів, хоч і розташовані, змодельовані вони у незвичній комбінації. За цим бачиться глибший смисл, котрий розкриває суть чудесного знака у його трансцендентному вимірі. Ще далі можна відгадати інші можливі смисли, які вказують на сакральність, провіденційність того, на що чудо лише натякає, вказує ледве вловимими нюансами. Наприклад, біблійне чудо про змішання мов позірно пояснює очевидний факт, чому у світі люди говорять різними мовами. Глибша суть чудесної оповідки про вавилонське стовпотворіння полягає у тому, щоб показати людську погорду і самовпевненість, що виявилися у намаганні рукотворно довести свої претензії. Ще інше значення легенди з її чудесним символом вавилонської вежі – всемогутність Бога, яку людина не здатна перевершити. А змішання мов тут можна тлумачити як покарання людини за свавілля, за погорду, за зневагу до всесилля Господа. З біблійної розповіді випливає і думка про те, що людина слабка, хоч і може вона підвестися своїм бажанням, але всі бажання, що виникли всупереч волі Божої, приречені, оскільки людині не дано стати вище розуму і сили Бога. Недобудована вежа – то і є символічний знак людської неповноцінності і слабкості.

Подане вище тлумачення біблійного чуда вказує і на його асоціативну природу, так само і будь-який символ може інтерпретуватися за асоціаціями. Тут слід розрізняти: а) раціонально-логічні асоціації та б) емоційно-підсвідомі асоціації. Наприклад, чудо про втихомиріння Ісусом бурі на морі має реалістичні риси, оскільки в цілому відтворює побутову картину: люди зібралися перепливти озеро і потрапили у скрутне становище – їх захопила буря, яка загрожувала затопити човен. Незвичайною видається деталь: під час бурі Ісус преспокойно спав на кормі. Виходить, загрозливе лихо не зачіпало його спокою. Коли ж перелякані мореплавці розбудили Ісуса, він "установ і вітрові заборонив, і до моря сказав: "Мовчи, перестань!" Власне, суть чуда, обрамлена побутовими деталями, якраз і полягає в тому, що Учитель володів особливою здатністю, що споріднює його з властивостями божої могутності. І таємниця тієї здатності – у вірі ("Чого ви такі полохливі? Чому віри не маєте?" [Марко, 4: 35-41]).

Поверховий ряд асоціацій, які виникають у процесі сприйняття цієї чудесної оповідки, відображає зовнішні обставини події: уявляється буря, беззахисний човен серед хвиль, розпач переляканих людей. Інший ряд асоціацій – символічний: життя – бурхливе море, людина – човен серед того моря, щомиті виникає загроза бути потопленим, знищеним, а щоб вижити, впливти з бурхливого виру – необхідна віра. Ісус Христос, якого тут названо Учителем, дає людям урок: втихомиривши чудесним чином бурю, він дає зрозуміти, що без віри людина загине. І його сила, якою він впливає на природну стихію, полягає у вірі (віра – це реальна сила, як стверджує оповідання про чудо). Такі сентенції, завдяки образній нарації, глибокому підтексту, мають емоційне забарвлення, впливають на підсвідомі асоціації.

Символ як мислительний акт узагальнення перетворює явище на ідею, а ідею – на образ. Численні уздоровлення, які здійснює Ісус, – це, звичайно ж, не результат його лікарських здібностей і майстерності, а передусім демонстрація чудодійних властивостей, недосяжних для розуміння простих людей. Уздоровлення як фізіологічне явище постає в чуді як ідея якихось вищих, надприродних властивостей, якими володіє обрана особа. Проте "гола" ідея не справляє необхідного враження, тому має бути одягнена в шати художнього образу, осмислена як символічне зображення. Відтак з'являються легенди (зокрема, у вигляді сюжетних оповідок), які подають певну ідею у незвичайному освітленні, що робить її емоційно та естетично виразною, дорівнює до символічного узагальнення, з якого можна черпати різноманітні асоціації. Наприклад, уздоровлення кровоточивої жінки сталося завдяки тому, що вона торкнулася до одягу Ісуса Христа. Сам факт миттєвого одужання може бути потрактований як символ цілющої сили Ісуса ("від Нього виходила сила, і всіх уздоровляла" [Лука, 6: 19]).

Структура чуда як художнього образу передбачає поєднання буденного (низького) та сакрального (високого) смислу. І це зрозуміло, адже, як зазначав Й.Гейзінга, "рівноцінні речі не можуть бути символами один одного; взяті разом, вони можуть указувати лише на третю, що стоїть на більш високому ступені" [1, с. 226]. Синтез різних планів зображення, поєднання, здавалось би, непоєднуваних речей і становить естетичну основу чуда.

Особливості моделювання чуда багато в чому зближують його із сновидінням. Розповідь про чудо – це результат фантазування, а механізми фантазування подібні до

сонних фантазій. Вже у З.Фрейда бачимо міркування на цю тему: "Наші нічні сни – це не що інше, як такі власне фантазії, що можна довести за допомогою тлумачення снів" [3, с. 88]. Сновидіння ж, як вважає учений, є "незамаскованими здійсненнями бажань, тобто сновидіння являє собою здійснення витіснених бажань" [4, с. 337]. Або ще так: "Формула сновидінь така: вони суть замасковані здійснення витіснених бажань" [4, с. 338]. Сонні фантазії певним чином відгукуються на актуальні бажання, поклики людської душі, про що писав К.-Г.Юнг: "Коли хтось бачить у сні мудрого вчителя, то він або занадто повчальний, або сам потребує учителя" [5, с. 106-107].

Чудо, як і сновидіння, експлікує бажання в конкретних образах, видає бажане за дійсне. Чудо і з'являється тоді, коли в дійсності щось насправді не може відбутися, але воно виражає свідомі чи несвідомі прагнення. Чудеса, як і сновидіння, можуть виражати психологічний стан (страх, сподівання, радість, тривогу, жаль та ін.), відображаючи бінарність у сприйнятті світу. Вони однаково здатні про щось сигналізувати, щось передвіщати, на щось вказувати – і це виражатиме очікуваний смисл: і чудо, і сновидіння доносить те, що ми свідомо чи несвідомо очікуємо.

У сновидінні образи поєднуються довільно, без контрольованого впливу раціональної логіки. Тут стратегію структурування (сюжету) диктують психологічні інтенції, закладені в підсвідомості. У сновидінні панує своя логіка образотворення, яка відповідає логіці вільного фантазування. Виникає заново створений світ, який лише подібний до реальної дійсності, але не є нею, оскільки він – плід незвичайного поєднання звичайних образів. Нас вражає передусім незвичайність поєднання, особливо в тому разі, коли ми не вловлюємо, не розуміємо причин і механізмів того поєднання, а відтак і прихованого змісту баченого. Так буває і в чудесах: дивуємося їх незвичайності, химерності, позареальному протіканню, а той світ, що постає у чуді, вражає експресією, яскравістю, незбагненністю.

Чудо і сновидіння часто мають схожу, образну форму – вони постають як видиво. За давніми віруваннями, видиво – це ситуація, коли душа бачить своє тіло. Сама по собі така ситуація має чудесне походження і передбачає особливий стан душі, коли їй відкривається істина (видиво – провидіння). Видиво (за логікою чуда і сновидіння) виникає поза волею людини, котра не в змозі вплинути на формування і розвиток образів, а лише сприймає усе бачене у чудесному світлі.

Отже, чудо, як і сон, не можна викликати навмисне, не можна скерувати в потрібне русло, його не можна знати наперед, передбачати, його можна тільки бачити у формі візуальних образів. За середньовічними уявленнями, видиво – то наочний вияв внутрішньої сутності речей з волі Божої, відтак воно завжди має провіденціальний смисл. Витлумачити видиво дано не всім, а лише особливо проникливим обранцям Господа (наприклад, святим), оскільки саме вони здатні декодувати значення явлених у видінні образів.

Якщо сновидіння має специфічні символи, пов'язані з архетипами колективної свідомості [6], то і чудо має символи, значення яких можна розгадувати, з'ясовуючи загальний смисл чуда. Тому-то тлумачення сновидінь і чудес схожі тим, що розкривається, "прочитується" символіка образів, виражених у конкретно-реальній оболонці, внаслідок чого відтворюється "підтекст", формується "відгадка", встановлюється зв'язок між видимим і невидимим у чудесному зображенні.

Загалом кажучи, чудо зрідні мистецтву, оскільки має таку ж художню природу. О.Лосев розмірковував на цю тему так: "Уявм собі, що поетична дійсність і є справжня дійсність, що, крім неї, і немає жодної дійсності, тобто не поетичну дійсність зведемо на буденні факти, а ці останні зрозуміємо як поетичну дійсність – ми одержуємо тоді чудесну дійсність, чудо" [2, с. 187].

Література

1. Хейзинга Й. Осень Средневековья. – М.: Наука, 1988. – 543 с.
2. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
3. Фрейд З. Поет і фантазування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 83 – 90.
4. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
5. Юнг К.-Г. Алхимия снов. – СПб: Timothy, 1997. – 352 с.
6. Юнг К.-Г. Человек и его символы. – М.: Серебряные нити, 1998. – 368 с.

